

Interesse voor oude postkantoor groeit

De belangstelling voor het postkantoor van vroeger groeit de laatste jaren. Eerder waren het vooral oude stations met hun romantische uitstraling, die de aandacht trokken. Maar zeker in de tweede helft van de vorige en het begin van deze eeuw stond het postkantoor centraal in het leven van alledag. Tegenwoordig hebben gelukkig steeds meer mensen oog voor de architectonische en cultuurhistorische kwaliteiten van sommige postkantoren uit het verleden.

Voor een aantal openbare diensten werden in de tweede helft van de vorige eeuw gebouwen in serie ontworpen. Daarvan hebben vooral de stations van de Staatsspoorwegen bekendheid gekregen. Andere categorieën zijn scholen, gerechtsgebouwen, gevangenissen en postkantoren.

Voor 1850 was de postdienst in handen van lagere overheden of van particulieren. In die tijd was het postkantoor gevestigd in het huis van de plaatselijke postmeester. Die had voor de bediening van zijn klanten vaak een raampje in de buitenmuur. Aan die situatie kwam een einde, toen de staat in 1850 het monopolie op de postbezorging kreeg. Er kwamen toen permanente postkantoren: het eerste was het koninklijk postkantoor aan de Nieuwezijds Voorburgwal in Amsterdam, gebouwd door *Cornelis Outhoorn* in 1856. Later werd dit gebouw vervangen door het postkasteel, dat in de periode van 1895 tot 1899 werd gebouwd naar een ontwerp van bouwmeester *C.H. Peters*, aan de Nieuwezijds Voorburgwal, direct achter het paleis op de Dam.

Overigens is deze monumentale behuizing van de postdienst niet meer als zodanig in gebruik: in 1990 ging het sprookjesachtige pand over in de handen van een projectontwikkelaar, die er een ultramodern winkelcomplex van maakte onder de naam *Magna Plaza**. Dit is een kostbare operatie geworden: voordat het gebouw in zijn oude luister kon worden gesteld moest een nieuwe fundering rondom de oude (zo'n 4500 houten palen) worden aangebracht. De kosten daarvan beliepen 7,5 miljoen gulden. De totale restauratiekosten: ongeveer zeventig miljoen gulden.

In de tweede helft van de vorige eeuw moesten 140 postkantoren zelfstandig worden gehuisvest. Natuurlijk werden veel panden gehuurd. Ook werden bestaande panden tot postkantoor verbouwd (zoals in Noordwijk-Binnen, waar in 1878 het vroegere huis van bewaring en kantongerecht tot postkantoor werd verbouwd) maar er werd eveneens een aantal op-

drachten voor nieuwbouw gegeven, zoals in Dordrecht, Rotterdam, Groningen en Leeuwarden. Maar van een werkelijke systematische bouw op grote schaal was pas sprake tijdens het optreden van rijksbouwmeester *Cornelis Hendrik Peters* (1847-1932).

Het vroegere postkantoor van Haarlem, gebouwd naar een ontwerp van rijksbouwmeester Peters. Nu is er een bank in het gebouw aan de Zijlstraat gevestigd. (foto W. Burgers)

Zijn postkantoren vindt men benoorden de grote rivieren, dat was zijn domein als rijksbouwmeester.

Zijn collega van de tweede, zuidelijke afdeling van het bureau van de rijksbouwmeesters was *D.E.C. Knuttel* (1857-1926). De onder leiding van deze bouwmeester tot stand gekomen postkantoren zijn gebouwd in een gemengde Hollandse en Italiaanse renaissancestijl. Het (voormalige) postkantoor van 's-Gravenzande is een van de postkantoren naar een ontwerp van Knuttel (1908). Hij bouwde ook het ministerie van Economische Zaken aan de Bezuidenhoutseweg in Den Haag.

Eerste periode

Peters' ontwerpen bepaalden de eerste periode van de bouw van postkantoren in ons land. Zijn neo-

gothische stijl wordt vaak aangeduid als 'postkantoren-gothiek'. Hij bouwde in totaal meer dan honderd postkantoren door het hele land, waarvan vaak de centrale hal architectonisch gezien verrassend was. Later ontwierp Peters ook het spoorwegstation van Nijmegen, dat evenwel in de Tweede Wereldoorlog werd verwoest.

Deze bouwmeester kwam na zijn opleiding aan het gymnasium in Groningen terecht op het architectenbureau van *P.J.H. Cuypers* in Amsterdam. Cuypers zag mogelijkheden voor Peters en liet hem al snel vrij zelfstandig werken. Mede op voorpraak van Cuypers werd Peters in 1876 benoemd tot bouwmeester van het ministerie van Financiën. Op deze post ontwierp hij het ministerie van Justitie aan het Plein in Den Haag, waarin ook duidelijk de invloed van

zijn leermeester – ontwerper van het Rijksmuseum in Amsterdam – viel te onderscheiden.

Peters bouwde uitsluitend in baksteen. Natuursteen gebruikte hij alleen voor banden, blokken en vensterbanken. Zijn gevels bieden vaak een kleurige aanblik. Torentjes, uitbouwjes, nissen e.d. schuwde hij bepaald niet. Tegen het eind van de vorige eeuw gaf de directie van de Post-rijen de bouwmeester te verstaan dat zijn ontwerpen te duur waren en bovendien niet steeds aan de gestelde eisen voldeden. Peters had weinig keus: zijn ontwerpen kregen een soberder aanzien: zo werd bij voorbeeld minder natuursteen toegepast.

Het eerste (hoofd)postkantoor, dat Peters bouwde was dat in Arnhem (1888). Later werden nog tal van postkantoren gebouwd naar ontwerpen

Het vroegere postkantoor van Noordwijk-Binnen, waarin nu een dokterspraktijk is gevestigd. (foto W. Burgers)

van deze rijksbouwmeester, die in 1915 terugtrad. Uiteraard is een aantal van deze kantoren in de loop van deze eeuw verdwenen, andere kregen de status van monument.

Naar een betrouwbare raming heeft Peters zo'n 120 postkantoren tot stand gebracht, waarvan nu nog ongeveer de helft bestaat, zij het soms niet meer als postkantoor. Peters bracht ook een dertigtal belangrijke verbouwingen op zijn naam.

Een goed voorbeeld van zijn stijl vindt men in het (vroegere) postkantoor in Haarlem aan de Zijlstraat, daterend van 1894. In het gebouw is nu een bank gevestigd. Andere bekende ontwerpen van zijn hand vindt men in Edam, Coevorden, Lemmer en Amersfoort (alle daterend uit 1890). Voorts in Arnhem, Haarlem en Doetinchem.

Amsterdamse School

Na de Eerste Wereldoorlog kwam betrekkelijk kort de Amsterdamse School aan bod. Nimmer werd echter een overheersende invloed, zoals die van Peters op de bouw van postkantoren bereikt. Voorbeelden van deze periode zijn de kantoren, die rijksbouwmeester G.C. Bremer tot stand bracht: bij voorbeeld het PTT-kantoor aan de Coolsingel in Rotterdam, dat bij het bombardement van Rotterdam voor een deel werd verwoest en later werd verbouwd naar een ontwerp van architect J. Coenen.

Een andere bekende representant van de Amsterdamse School in het postale bouwen was in het interbellum, de periode tussen de wereldoorlogen, architect J. Crouwel jr., die het postkantoor aan de Neude in Utrecht ontwierp (1924). Vooral de centrale hal in dit gebouw is naar het oordeel van deskundigen een opmerkelijk staaltje van architectuur. Zijn creatie werd op voortreffelijke wijze gemoderniseerd naar een ontwerp van vormgever R. van Raalte in het begin van de jaren tachtig. Daarentegen ging bij de verbouwing van Crouwel's postkantoor in Haarlem veel van het oorspronkelijke karakter

verloren. Andere postkantoren, waarvoor Crouwel tekende, zijn die van Arnhem, Haarlem en Doetinchem.

In een latere periode werden nieuwe postkantoren tot stand gebracht door o.a. F.E. Röntgen (postkantoren Hilversum, 1943, en Helmond, 1941), en ir. J. de Bruin (postkantoren in o.a. Brunssum, Valkenburg en Zierikzee), beiden medewerkers van architect Bremer.

Voorbij

Het betreft hier postkantoren, die rond de jaren veertig tot stand kwamen. Dat de tijd van Peters en zijn kleurige werkstukken definitief tot het verleden behoorde bleek uit een beschouwing over een aantal postkantoren, gebouwd door ir. J. de Bruin in het Bouwkundig Weekblad, orgaan van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en de Bond van Nederlandse Architecten, van 8 november 1949:

'De tijd is voorbij dat het postkantoor het bekende gebouw was, dat boven zo vele dorpen en kleine stadjes van ons land uitrees in een soort van neo-gotische renaissance stijl van kleurige baksteen. Op zichzelf in het algemeen aantrekkelijk, maar dikwijls ontsierd door een stelling hoog op het dak, waar de telegraaf- en de telefoondraden op uit kwamen. Het waren openbare gebouwen met de pretentie, dat zij gebouwen van de P.T.T. waren. De Rijksgebouwendienst is een nieuwe richting ingeslagen: de

Het oude postkantoor van 's Gravenzande. Voor het behoud ervan wordt actie gevoerd.

gebouwtjes zijn proportioneel teruggebracht tot eenvoudige dienstgebouwtjes, in het kader van kleine stadjes en dorpjes passend...'

Wat het interieur van de postkantoren in de loop van de tijd betreft: het begon met een loketje – ook wel aangeduid als spreekraampje – in een

raam aan de straatzijde van de woning van de postdirecteur. Later kwamen er heuse bovenvensters. Later werden dat getraliede loketfronten.

In onze jaren wordt dat allemaal heel anders. Het postkantoor zal steeds meer het karakter krijgen van een dienstenmarkt met alleen nog voor de gelddiensten beveiligde loketten. Voor de overige diensten zullen open balies worden ingericht.

Reorganisaties dus en minder lokethandelingen. Dat betekent ook dat veel oude postkantoren niet langer bruikbaar zijn en door de PTT worden

Het postkantoor van Lemmer is een fraai voorbeeld van de bouwtrant van Peters.

afgestoten. Vaak zijn dat ook de kleinere postkantoren. In sommige gevallen is hergebruik mogelijk.

Intussen trekken oude postkantoren en met name die van Peters de aandacht. Zo is de Initiatiefgroep Monumentale Postkantoren (IMP) opgericht mede onder auspiciën van het Cuypers-genootschap (dat zich inzet voor het behoud van bouwwerken met een neo-gotisch karakter van kerkbouwer Cuypers en andere architecten uit de negentiende eeuw).

De werkgroep is van plan een lijst van zo'n driehonderd in het oog lopende postkantoren in ons land samen te stellen. Waar nodig zal ondersteuning worden gegeven aan eventuele acties voor het behoud van waardevolle (voormalige) postkantoren. Zulke acties zijn er onder meer geweest in 's-Gravenzande en Hardenberg. □

Wibo Burgers is freelance journalist.

Literatuur:

- Boiten, N., De ontwikkeling van de rijks overheidsbouw sinds 1850, Cobouw, 17 mei 1957.
 Hefting, P., Nieuwe stempels op oude architectuur, Openbaar Kunstbezit, Kunstschrift 29 okt./nov. 1955.
 Lokhorst, J. van: Geschiedenis van het rijksbouwen, maart 1987.
 C.H. Peters: Uit het leven van een rijksbouwmeester, causerie bij gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag, opgenomen in De Nieuwe Courant, Den Haag, 5 januari 1927.
 Petera Wzn., W., J. Crouwel jr., architect, Maandblad voor Beeldende Kunsten, maart 1926.

Noot

*Sara Bakker Heemschut april 1992.